

OLDŘICH
SIROVÁTKA
FOLKLORISTICKÉ
S T U D I E

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
BRNO
2002

Benesov

1. února 1879

Benesov 1854

Na hanzgore fancele na Pavlově beale 1.
si stela Smidbryho a mela s.
Havala s mozem pte zst

Stará Spica byla dievena.
a stodoa a dš se tanec.
klops v rotneme. dš se zē
sle ven. Bevale tam velku
nich xda vane. Havale tam b
abro fct Havale tr. Kom kan
la franche co mela Hina
e b. Pacho mrim hoše jho tē
vdein stichal Pavlov t

e. Staré ofice d
evad tam he
enchi ma. Ma
a Benesovē n
zala Davida.
s. Volfova ten
hávala. Ten tē
foze jo bil. He
vly nemsens n
e tēdlnel. Ke
hovi laeung mas
Pahori vce. Star
tedo a kade bva
e hūho na jidie
zhr. bē Volfova
th jo nie vce he

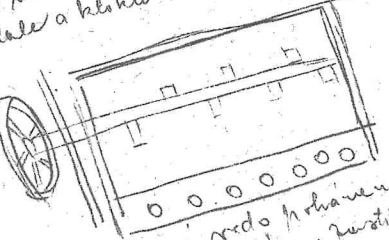
hili vlar. mel
a komela na t
betranyho bdi
sa ženo.
Ministr bte
hal vōvrie. Pa
vō pohledni v
mivie a fah to
zard dvohe.

chodit v dš dš
hāda mō bōvala
D mēla naē mō f

N didine bte teke chodit bdi vishajer. Vm
medel jenom chodit na Davidku nebo David
na bēdo a tam vchle dale. Jednō v bēdo v
Bryghum fōvātiat vbi jē a dōnēl m dōm tēhoj
fct f dēlch a bōvri vce a tēm s fctle.

Y. vrt lid!

Co spusto mlovski dšhe bēla vōdriden David
na bōh bē dōpniho. Stavido a mēlo lāu
dšhō tēkla na dievny bōlo kēy se vrtā tēl
būdel na keri bēla pīal kēy zuchē co vāle
Stōh bēl vchē tē do kēyho bēl vāring
māpōti mīm na stōpē bēl tēh bly kōsē h
zapadale a kēhē dšh a mīsh.

bēl to lācēnā vōdo pōhāvēnā t
dš chitēl vchāt se stōpē. vrtā tēl
trāme a stōpē zādītēl
vōpniēhē kōbēl mō stōpā dēl
hīnāē vbi jēl kōstne z dēlch m

U bōvri sēl nōk vōvle mō
o mō vōdān.

OLDŘICH SIROVÁTKA FOLKLORISTICKÉ STUDIE

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
BRNO
2002

OBSAH

Predslov	7
Medailon	9
Skupina, lid a národ v koncepci folkloru (Slovenský národopis 38, 1990, s. 13 - 18)	15
Sociální kontext folklorní komunikace (Slavica slovaca. Literatura a folklór 11, 1976, s. 329 - 335)	24
Kdo udržuje současný folklor? (Slovenský národopis 31, 1983, s. 30 - 36)	33
K vývoji folklorních žánrů (Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 27. Brno 1980, s. 33 - 39)	42
Žánry a funkce současného českého folkloru (Československá slavistika 1988. Literatura, folklór. Praha 1988, s. 233 - 243)	51
Úloha interpretace ve folkloru (Slovenský národopis 23, 1975, s. 41 - 54)	62
Populární literatura, masová literatura, paraliteratura z folkloristické perspektivy (Slovenský národopis 24, 1976, s. 397 - 403)	80
Dějiny a lidové podání (Slovenský národopis 19, 1971, s. 534 - 536)	91
Potřeba a předpoklady dokumentace a zpracování lidové prózy na počítačích (Musicologica slovaca 6, 1976, s. 243 - 251)	105
Česká a slovenská lidová slovesnost jako srovnávací problém (Česko-slovenské vztahy v bádání o lidové kultuře. Luhačovice 21. - 23. 10. 1991. Sborník referátů a diskusních příspěvků. Zlín 1992)	116
K poměru mezi českou a slovenskou lidovou baladou (Slovenský národopis 32, 1984, s. 93 - 102, s M. Šrámkovou)	131

ISBN 80-85010-31-3

© Oldřich Sirovátka, dědicové 2002

KNIHOVNA JANA PALACHA
FILOZOFICKÁ FAKULTA UK

Inv. č.: CS 03602/2019 300,-

und zwar die älteren (d.h. die Geschichte des Folklorismus) und die aktuellen (d.h. den gegenwärtigen Stand); ferner die verschiedenen Bereiche des Folklorismus (den szenischen, literarischen, künstlerischen, touristischen usw.), die Funktionen (unterhaltende, künstlerische, repräsentative, regionale, nationale, kommerzielle usw.), die soziologischen und psychologischen Aspekte, die Poetik des Folklorismus (d.h. die Prozesse, die die ursprünglichen Phänomene der Volkskultur durchmachen, wenn sie zu Erscheinungen des Folklorismus werden) und den Bereich der Axiologie (d.h. die positiven und negativen Seiten des Folklorismus).

Im zweiten Teil unterscheidet der Autor einen „direkten“ vom „indirekten“ Folklorismus. Die Erscheinungen des direkten, unmittelbaren Folklorismus gelangen in Kontaktform, in mündlicher Überlieferung, zur Geltung und imitieren das System der authentischen Folklore. Der direkte Folklorismus kopiert und imitiert Bekundungen der authentischen Folklore; deshalb bezeichnen ihn einige Forscher als „Pseudofolklore“. Er beschränkt sich hauptsächlich auf den szenischen Folklorismus (in Ensembles, auf der Bühne, bei Festivals).

Als Gegensatz zum direkten Folklorismus erscheint der indirekte Folklorismus: er verwendet einen anderen Kommunikationsstandard (Schrift, Druck, Tonaufnahme, Rundfunk, Film, Fernsehen...), betätigt sich in einem anderen System als in jenem der Folklore (z.B. im System der Literatur, der Musik, des Films) und verwendet eine breitere Spannweite von Variationen ursprünglicher folkloristischer Komponenten und Elemente. Jede dieser zwei Formen des Folklorismus hat einen anderen Lebens- und Kulturumfang. Der direkte Folklorismus wirkt auf jenes Publikum, das in der Atmosphäre der authentischen Folklore aufwuchs, und auf jenes Publikum ein, das eine lebendige Beziehung zur authentischen oder imitierten Folklore pflegte. Hingegen hat der indirekte Folklorismus einen weitaus breiteren Wirkungskreis und beeinflusst den Charakter der nationalen Kultur weitaus tiefer.

TECHNIKA ANEKDOTY ANEB JAK SE DĚLAJÍ VTIPI

Spisovatel Ján Lenčo si v doslovu sbírky Michala Horeckého Humor do vrecka alebo vtipy na každý deň (1985) posteskl: „Škoda, že nejestvuje štúdia o poetike vtipu.“ To platí především o naší české a slovenské anekdotě, i když bychom také v naší literatuře našli několik pěkných příspěvků o poetice anekdoty. Mezinárodní bádání se poetikou, technikou vtipu hodně zabývalo, a proto Lenčův povzdech není tak docela oprávněný.

Pointa – řešení vtipu

Ústředním bodem každé anekdoty je pointa. V tom anekdota není mezi literárními a folklorními žánry sama. Podobně se na pointu orientují ještě některé další okruhy: humorka, hádanka, aforismus, paradox, žertovná pohádka nebo komická pověst. Pro anekdotu je však pointa všecko. Není-li pointa dobrá a překvapivá, ztrácí se celý účín vtipu. Když je pointa dobrá a nečekaná, ale zato už známá, jako třeba u starých, obehnaných vtipů, nikdo anekdotu nebude poslouchat.

Pointa vtipu záleží v tom, že staví do nového, překvapivého světla nějakou situaci, tvrzení, že vyslovuje pochybnosti o nějaké myšlence, že vyvrací nějaký názor.

*A má ten váš pes rodokmen?
A jaký! Kdyby uměl mluvit, ten by s každým nemluvil.*

*Slyšel jsem, že jsi se oženil. Tobě je čtyřicet a kolik je tvojí ženě?
Dvacet.*

*Proč sis bral tak starou?
Jak to starou? Vždyť je jí dvacet.*

To ano, ale až tobě bude šedesát, jí bude čtyřicet, až ti bude sedmdesát, jí bude padesát. A co budeš pak s takovou starou dělat?

V humorných žánrech má pointa mimořádný význam a funkci. Pointa vtipu se liší tím, že vzbuzuje smích, že vyústění anekdoty je směšné, humorné, komické, ironické, satirické, sarkastické ... Tento účín vzniká tím, že anekdota spojuje pojmy, věci, jevy, které k sobě vůbec nepatří. Teprve pointa ukáže a dokáže, že mezi nimi je nějaká spojitost: v pointě se tento vztah mezi kon-

trastními jevy vybíjí. Pointa je zkratem mezi nimi. „Pointa je blesk, jenž přetíná hovor ...“, řekl K. Čapek.

Podstata pointy spočívá tedy v kontrastu jedné myšlenky, jednoho názoru nebo jevu – s myšlenkou, názorem nebo jevem opačným. Pointa vzniká ze srážky dvou myšlenek a norem: jedna z nich se ukáže jako konvenční, pošetilá, hloupá – druhá jako překvapivá, prozíravá, vtipná, bystrá. Tyto rozpory mohou být také různé. Německý národopisec Lutz Röhrich rozdělil anekdoty podle toho, jaký rozpor vyjadřují: vtipy, které vyjadřují konflikt s jazykovou normou (slovní vtip, „nechtěný“ humor atd.), konflikty s logikou, dále konflikty s realitou („lhářské“ vtipy, „černý“ a „šibeniční“ humor), s konflikty se sociální, náboženskou a etnickou skutečností atd.

To znamená, že každá anekdota vyjadřuje napětí, že obsahuje protiklad a že je tedy dvoudílná. Tyto klíčové vlastnosti se promítají do kompozice anekdoty. Především v tom, že valná většina anekdot probíhá jako rozhovor, jako dialog mezi dvěma postavami:

Pokud vím, máš tři bratry.

Mno jo.

A co dělají?

Mno, ten nejstarší, Bohouš, je ženatý, ale ti ostatní, ti se mají docela dobře.

Anekdota by se dala rozepsat do jediné věty, do aforismu: „Mám tři bratry; nejstarší je ženatý, ale ti ostatní se mají docela dobře“, anebo ještě stručněji: „Kdo není ženat, má se docela dobře.“

Forma anekdoty se výrazně projevuje zejména v těch případech, kdy je v obsahu vyjádřen kontrast a dvojdílnost, kdy je obsah jakoby rozpuštěn na dvě rozdílné části:

Aničko, ptá se maminka, jak dlouho jsi vařila ty brambory?

Šedesát minut.

Jak to? Vždyť jsem ti říkala, že brambora se vaří deset minut!

Ano, ale já vařila šest brambor.

Některé anekdoty však takovou výraznou dvojdílnost nemají:

Malá Miluška pláče. Paní, která jde kolem, se jí ptá:

„Proč pláčeš?“

„Kousla mě Stela.“

„To je pes?“

„Ne, sestra.“

Kompozice anekdoty spočívá na rozhovoru dvou postav, ale mezi nimi není zjevný a patrný protiklad v názorech. Dvojdílnost této anekdoty není přímo dána v rozdílnosti stanovisek, nýbrž je nahrazena kompozicí vtipu. Řečeno jinak, vtip je komponován tak, jako by byl dvojdílný, anebo aby byl dvojdílný.

Klasifikace anekdot podle řešení konfliktu

Německý národopisec Hermann Bausinger se pokusil o rozdělení anekdot podle řešení konfliktu, který postavy vyjadřují. Rozlišil několik typů humorek a anekdot a snažil se je vyjádřit schémata. Rozeznává tři hlavní druhy a k nim ještě přiřadil další podtypy, jakési odrůdy hlavních typů. Tyto hlavní typy označuje termíny forma s vyrovnáním (Ausgleichstyp), forma se stupňováním (Steigerungstyp) a konečně forma s napětím (Spannungstyp).

První forma, typ s vyrovnáním, spočívá v tom, že první strana, tj. osoba, která mluví první, má na počátku výhodu a zdá se, že má převahu. Druhá strana, tedy druhý mluvčí, však poměr obrátí a sám získá vrch:

Otec je nespokojený s malým Petrem.

„To je ale ostuda, že ze třiceti žáků jsi ve třídě poslední.“

„Ale tati, mohlo to být ještě horší.“

„To si už neumím představit.“

„No, kdyby nás tam bylo pětatřicet.“

Naproti tomu forma s gradací (Steigerungstyp) má jinou kompozici. První mluvčí má na počátku převahu; druhý mluvčí se snaží tuto výhodu vyrovnat. Užije však špatných prostředků, nevhodných argumentů, takže snaha se obrátí v opak, v negativum:

Učitel se při hodině přírodovědy ptá Honzíka:

„K čemu slouží ucho?“

„Prosím, k držení hrnků.“

„Moje sestra hraje na klavír už pět let!“

„Pět let? A nebolí ji ruce?“

Za třetí hlavní typ anekdoty a humorky považuje H. Bausinger formu s napětím (Spannungstyp). K ní prý patří jenom malá část anekdot. Forma zase staví na dvou stranách, na dvou mluvčích, kteří se dostávají do konfrontace tím, že různě pojímají nějaký jev, odlišně interpretují nějaký fakt, situaci. Tyto různé a odlišné zorné úhly vytvářejí charakteristické napětí, a to tvoří půvab příběhu a jeho pointu:

*Po ulici jde pán a tleská.
 „Proč tleskáte?“ ptá se ho jiný chodec.
 „Plaším krokodýly.“
 „Vždyť tady žádní nejsou.“
 „Samozřejmě. Protože tleskám.“*

Kromě toho Bausinger ještě rozeznává některé další podtypy, podskupiny. Tak u formy s vyrovnáním mluví o podtypu s odplatou, revanší (Revanche) a o podtypu se svévolí (Übermut), u druhého typu se stupňováním rozeznává rovněž podformy s odplatou a podformu se svévolí. Některé anekdoty do tohoto systému však nelze zařadit a systém by bylo potřeba rozšířit ještě o další typy.

To všechno však uvádíme hlavně jako příklad toho, jak se někteří badatelé snažili najít vnitřní kompozici anekdot. Možná, že tyto přístupy se v budoucnu ujmou a že budeme analyzovat anekdoty podle typů, podle forem, o nichž jsme mluvili. Někomu se však může zdát, že takové rozbory jsou hračkářstvím, že jsou pouze formální a že málo pronikají do podstaty věci. H. Bausinger vyjadřuje všechny tyto různé formy anekdot schématickými vzorci. Tak třeba typ s vyrovnáním (Ausgleichstyp) formuluje takto:

X s.		Y s.
-----	A	-----
Y i.		X i.

s. (superior = vyšší) znamená v tomto vzorci stranu, která má výhodu, převahu, stojí výš

i. (inferior = nižší) zase stranu, která v rozhovoru stojí níž, má nevýhodu

X, Y = postavy anekdoty, účastníci hovoru

A = argument, odpověď.

Stavba anekdoty

Na rozdíl od humorky, která rozvíjí děj, anekdota se odehrává jako kratičký rozhovor mezi dvěma postavami. Proto mohl K. Čapek napsat, že „anekdota nenáleží do literatury epické, nýbrž dramatické; je to komedie zredukovaná na několik vteřin“. Anekdota neřeší spory v činech, nevybízí se v akcích, odvaha a svaly v ní nemají valnou cenu. V anekdotě platí především argumenty rozumové, vtip, pohotové slovo, důmyslná jazyková hříčka.

Duší každé anekdoty je dialog. Uplatňuje se ve dvou jednoduchých formách. Jednak v anekdotách s dějem, epických, a jednak v anekdotách statických, tedy bez děje.

Dějové, epické anekdoty většinou mívají trojdílnou stavbu. Hannjost Lixfeld v malém spisku o anekdotě se domnívá, že v epické anekdotě lze rozlišit několik částí:

1. úvod, vstup (Einleitung, Einführung), v němž vypravěč popisuje výchozí situaci
2. přechod (Überleitung), který je mostem od výchozí situace k pointě, a konečně
3. vlastní pointu, řešení vtipu.

Tyto tři úseky vytvářejí postupnou gradaci napětí až k jeho vybití v pointě.

Zkusme rozebrat nějakou běžnou dějovou anekdotu. Protože si můžeme vybrat, zvolíme takovou, v níž každý úsek kompozice vytváří pouze jedna věta.

Učitel vykládá při hodině přírodovědy o zajímavostech ze světa zvířat. Tuto větu lze označit za úvod, vstup (1), neboť popisuje počáteční okolnosti, z nichž se anekdota rozvíjí.

Poté následuje v další větě přechod (2) od prvotní situace:

„Krtek sežere denně tolik ponrav, kolik sám váží.“

Tyto dva úseky znenáhla stupňují zvědavost, vzbuzující napětí, a to se naráz vybíjí v pointě (3):

„A jak on to ví, kolik váží, pane učiteli?“, diví se žáček.

Podobně lze rozebrat další anekdoty, a to i ty složitější:

- (1) *Výměna telegramů:*
- (2) *Z Afriky: Pardál rozsápal sira Jamese.*
Z Londýna: Pošlete tělo sira Jamese.
Z Afriky: Odešleme v pondělí.
Z Londýna: Došel živý pardál. Kde je sir James?
- (3) *Z Afriky: V tom pardálovi.*

Někdy se stává, že přechod a pointa jsou ukryty uvnitř jedné repliky, jedné odpovědi:

- (1) *Stonožka se baví s chroustem:*
- (2) *„Nic se mi dneska, vážený, nedaří.“* (3) *Vykročila jsem ráno asi špatnou nohou.“*

„Proč se říká – dvakrát měř a jednou řež?“
„Protože při měření se člověk nenadře jak při řezání.“

Někdy je úvod obsažen v první promluvě:
„Tisíc korun chcete za psa? To je moc – takhle polovinu.“

Někdy vypravěč úmyslně graduje napětí, oddaluje řešení anekdoty. Mezi výchozí situací a pointou vzniká rozvinutý přechod:

- (1) *Při kácení byl dřevař Kočvara zasažen padajícím kmenem a zle pohmožděn. Musel být dopraven do nemocnice. Přišel ho navštívit i jeho zaměstnavatel a rozpředla se takováto rozmluva:*
- (2) *„Jak se vám vede, pane Kočvaro?“*
„Děkuji za optání, už to ujde.“
„Jak dlouho pracujete u nás v lese?“
„Dvacet let.“
„Jste ženatý?“
„Ano, s Kateřinou, rozenou Oplatkovou.“
„Tak? Vypravujte mi teď, jak se to neštěstí stalo!“
- (3) *„Jednoduše. Kateřina čeká dítě, a tak jsem si ji musel vzít.“*

Tyto případy s „oddalovanou“ pointou se týkají zejména formy, která je v anekdotách hodně oblíbená, totiž vtipů s postupnými odpověďmi. Všecky jsou vybudovány podle trojice. Jsou však dvojího druhu. Jedny vytvářejí

s pointou nedílný celek; vystupují v nich pouze dvě postavy a odpovědi na tři otázky nemají vlastní pointu a pouze připravují překvapivé řešení v další odpovědi:

- (1) *Ptá se zákazník v prodejně psů:*
- (2) *„Kolik stojí tenhle velký pes?“*
„Dvě stovky.“
„A ten menší?“
„Tři.“
„A ten nejmenší?“
„Pět set.“
- (3) *„Probůh a kolik stojí, když si nekoupím vůbec žádného psa?“*

V druhém typu těchto anekdot vystupují tři postavy a jejich odpovědi mají každá samostatnou pointu, každá vlastní odpověď. Poslední odpověď však přetruhá všechny ostatní, takže představuje proti nim další, dodatečnou pointu, chcete-li, pointu „na druhou“.

Do myslivecké „latiny“ náleží anekdota, která se rovněž rozvíjí podle trojice:

- (1) *Vyprávějí si myslivci o lovu kvičal. První povídá:*
- (2) *„Nejvíce kvičal ulovím tak, že při stisknutí do hejna kvičal na jeřábu trochu zatřesu hlavní. To broky dopadnou na strom jako krupobití a sestřelených kvičal je tolik, že pro ně musím se žebříčkem.“*
„Já mám jednodušší metodu,“ povídá druhý. „Stačí, abych při střelbě zatočil pod stromem hlavními několikrát v kruhu, a sestřelené kvičaly nestačím odvážet nákladem.“
- (3) *„To já postupuju ještě jednodušeji,“ ozve se třetí lovec. „Postavím se pod stromem, ucpu otvor hlavní do poloviny palcem a stiskám. Broky se rozprsknou tak dokonale, že ptáky pod stromem je naseto a já musím volat na nádraží, aby mi pro ně přistavili vagón.“*

Tuto formu, o které jsme mluvili, můžeme nazvat **epické anekdoty** nebo anekdoty s dějem, protože jejich jádrem je malý děj, příhoda, situace.

Druhou hlavní formou anekdoty je anekdotická hádanka, mohli bychom také říct „**nepravá**“, **falešná hádanka**. Liší se od pravých hádanek v tom, že v ní nejde o řešení skutečné hádanky, nýbrž o komický účín. Celá „hádanka“ je zaměřena na vtip.

Proti epickým, dějovým anekdotám těmto vtipům chybí i nejmenší náznak děje a samozřejmě také kulisy, v nichž anekdota probíhá. Tyto anekdoty jsou kompozičně ještě jednodušší než anekdoty epické. Nemají ani fiktivní postavy, které v anekdotě s dějem vystupují. Odehrávají se jako rozhovor mezi vypravěčem anekdoty a posluchačem, na něhož se vypravěč obrací. Tento posluchač je většinou v rozhovoru pasivní, nečinný:

„Proč je na parníku zábradlí?“

A vypravěč sám na otázku rovněž odpovídá:

„Aby cestující nenastupovali a nevystupovali za jízdy.“

Základem anekdoty je spojení dvou jevů („zábradlí u parníku“ a „nastupovat a vystupovat za jízdy“) prostřednictvím překvapivého a komického řešení v pointě. Sám vypravěč anekdoty pronáší řešení této nepravé hádanky.

Když porovnáme stavbu anekdotické hádanky s anekdotou epickou, vidíme, že anekdotické hádance chybí první část (úvod, vstup). Obě další části jsou podobné a mají analogickou funkci. Anekdotická hádanka tedy nezná vstupní část. Nezná však ani složitější formy s postupným oddalováním pointy. Probíhá jednoduše podle schématu otázka – odpověď (pointa):

Proč musí být na svatbě svědkové?

Protože by tomu časem nikdo nevěřil.

Zvláštní a přechodné formy

V různých sbírkách anekdot nebo v novinách se mezi vlastními anekdotami objevují také některé další žertovné útvary, tedy jakési pomezní a okrajové formy. To znamená, že pořadatelé a samozřejmě také čtenáři a posluchači tyto formy berou jako zvláštní druh vtipu, jako něco, co do oblasti anekdot patří nebo by mohlo patřit. Tím tyto druhy připomínají „vlastní“ anekdoty.

Předně sem patří tzv. perličky – dětské, školské, studentské, úřední komické výroky, vlastně jakýsi „nechtěný“ humor.

Třeba:

Veřejné osvětlení nám slouží hlavně v noci, když spíme.

Sbírek s takovými výroky vychází doma i jinde dost. Někdy se jim říká „gallettiány“ podle profesora historie a věvodského historiografa v německé Gothě Johanna Georga Augusta Gallettiho (1750 – 1828). Byl to ve své době

známý dějepisec, vydal mnoho děl, mezi nimi také „malé“ dějiny světa (Kleine Weltgeschichte, vycházely v letech 1787 – 1819), v nichž s německou důkladností ve 27 svazcích vyličil světové události. Tento pilný pan profesor prý proslul velkou roztržitostí, jak to o něm říká Ottův slovník naučný; sbíral komické výroky, přehádky a brepty. Vyšly roku 1867 v Berlíně pod titulem Gallettiana.

Třeba:

Číst večer v posteli je velmi špatný zvyk. Známe mnoho případů, kdy lidé čtoucí v posteli zapomněli na noc zhasiti svíci. Když se ráno probudili, shledali, že uhořeli.

Polární cestovatel je badatel, co hledá třeba severní pól a kterého potom hledají jiní badatelé.

Deficit je to, co máme, když nic nemáme.

Lopta je míč slovenské národnosti.

Požárem bylo zničeno 1 sako, 3 trenýrky, zařízení ubytovny v hodnotě 1,800.000,- Kč a 2 svetry.

Služební pes sledoval stopu několik metrů a poté usnul.

Jako řezník byl machr, ale jako manžel diletant.

Mezi vlastními, skutečnými anekdotami se někdy objevují také **aforismy** a **paradoxy**. Za aforismus snad bychom mohli označit stručný, vtipný výrok, nečekanou, chytrou průpověď; naproti tomu za paradox považujeme krátký, jako by telegrafický výrok, který sděluje nečekanou, neuvěřitelnou, zdánlivě nelogickou myšlenku. Samozřejmě aforismus je aforismus a paradox je paradox – a nikoliv anekdota, vtip. Přece se však tyto formy mezi anekdotami někdy objevují:

Nevadí, že lidé hodně mluví, jen kdyby něco řekli.

Někdo z hloupostí vyroste. S jiným rostou.

Jazyk nemá kosti, ale může zlámat vaz.

Podobný obsah jako aforismy a paradoxy mají rovněž mnohá žertovná přísloví:

*Dyby byl člověk dycky dobrý,
dávno by ho psy zedli.*

Dva hlupí jednoho chytrého užívají.

Proti větru nepluj.

Anekdoty připomínají také některé **posměšky a škádlivky** mezi dědinami nebo na jména. Takových škádlivek bylo moc a moc, každá dědina se škádlila s okolními a ty se zase posmívaly jí. Posměšky a škádlivky měly různé formy. Ty nejkratší s nečekanou, překvapivou pointou se někdy blíží stručnému vtipu:

*Jedného Štramberaka sa pytali, keré prý pivo je nejlepšie. Že meziřícke!
„A pili stě ho?“
„Něpil, ale Rožnovští ho chvali.“*

Blízko k anekdotám mají rovněž nápisové texty. Takový je rovněž údajný náhrobní epitaf:

Zde odpočívá František Votava, zastřelený z neopatrnosti při naháňce od jeho upřímného švagra Josefa Mastného.

Tento epitaf asi náleží spíš do myslivecké latiny, ale podobné žertovné epitafy se dříve skutečně vyskytovaly. Komické epigramy, které se blíží anekdotám, najdeme mezi texty svatebních telegramů, jak o tom před časem psal Viliam Obert (1976):

*Súdok piva, súdok vína,
najprv dcéru, potom syna.
Potom trochu borovičky,
aby boli aj dvojičky.*

Stylové a jazykové prostředky

Protože anekdota se hlavně a zejména vypráví, povídá a vykládá – a teprve v druhé řadě se čte – má všechny vlastnosti mluvených, vyprávěných projevů. Vtip je především vyprávěná historka, a nikoliv čtený humor.

Hlavní znak anekdoty spočívá ve stručnosti a přehlednosti. Anekdota je uměním zkratky. Nezdružuje se oklikami, zákruty a vedlejšími motivy, dochází k pointě přímo, bez okolků; je to, jak napsal K. Čapek, miniaturní komedie. Proto anekdota používá krátké, jednoduché věty, které plynou bystře a svěže; když se odhodlá k souvětí, pak jenom k těm nejprostším:

Lékař se ptá pacienta:

„Máte chuť k jídlu?“

„Ne.“

„A proč?“

„Před chvílí jsem obědval.“

Podstatná jména stojí v anekdotě většinou holá, bez epitet. Tam, kde anekdota nějakého epiteta nebo nějakého příměru užije, má to zvláštní váhu a stylistický účel, upozorňuje na určitou vlastnost, která je pro pochopení vtipu důležitá:

„Pepíku, co ti řekl ten prolhaný Karel?“

„Že jsi prima kluk.“

Největší místo v anekdotě hraje **dialog**. Naprostá většina anekdot se odehrává v rozhovoru dvou, někdy tří postav. Anekdota dovede postavit dialog živě a přesně, zhušťuje promluvy postav. Uvozovací věty před přímou řečí potlačuje na nejmenší míru („povídá“, „praví“, „řekl“) anebo je zcela vypouští. Tištěné anekdoty se někdy spokojí s lakonickým údajem o mluvčím jako v dramatické hře:

*Soudce: „Podle seznamu vašich trestů máte za sebou velmi pohnutý život.“
Obžalovaný: „Právě naopak, pane soudce. Já skoro pořád sedím.“*

Tím se promluvy hbitě a živě střídají:

„Copak kreslíš Evičko?“

„Trávu.“

„A kde je ta tráva?“
„Koža ji sežrala.“
„A kde je ta koza?“
„Co by tam dělala, když už trávu sežrala!“

Repliky postav v anekdotě vyjadřují opačná stanoviska. Anekdota se snaží je postavit přímo vedle sebe, aby konfrontace vyzněla co nejvíc překvapivě. Někdy toho docílí tím, že repliky obou postav vytvářejí jedinou větu – otázka totiž přímo pokračuje v odpovědi:

„Nač kočka potřebuje dlouhé vousy?“
„Aby si vyměřila díru v plotě.“

Otázka i odpověď by se mohli psát v jediném souvětí:

„Kočka potřebuje dlouhé vousy na to, aby si vyměřila díru v plotě.“

Uvedeme příklad, z něhož je vidět, jak vypravěč formuje anekdotu. Zejména názorně se to dá poznat na anekdotě na stejném téma:

Potkají se dva psi. Jeden zašteká:
„Haf, haf.“
Druhý na to:
„Kykyriky!“
První se ptá:
„Co to s tebou je?“
„To víš,“ povídá druhý, „dneska se musíš učit cizím řečem.“

Přijde pejsek ze školy:
„Líbilo se ti tam?“
„Haf, haf.“
„Umíš dávat pac?“
„Haf, haf.“
„Dovedeš skákat přes překážky?“
„Haf, haf.“
„A naučil ses cizí řeči?“
„Mňau, mňau.“

Na první pohled je vidět, že obě anekdoty jsou budovány na stejných stylových principech. Vypravěči se snažili dát vtipu stručnost a přehlednost. Úvod seznamuje posluchače pouze s nahou situací, další okolnosti se nedovíme:

„Potkají se dva psi.“ – „Přijde pejsek ze školy.“

Obě varianty jsou postaveny hlavně na dialogu, v prvním případě na čtyřech, v druhém případě na sedmi replikách. Uvozovací věty v jednom případě nenajdeme, anebo jsou v druhém případě zcela úsporné („druhý na to“, „první se ptá“, „povídá druhý“). Věty jsou jednoduché, prosté, využívají především slovesa a substantiva. V obou anekdotách se vyskytuje pouze jediný přívlastek, ovšem v klíčovém postavení – „cizí“ řeč. Ten vlastně signalizuje pointu.

Mimořádný význam slova a jazyka se projevuje hlavně v tom, že pointa mnohých vtípů spočívá na **slovní hře**, na dvojím výkladu slov, úsloví, frází, na kalambúrech, na nepravém překladu slov z jednoho jazyka do druhého. Názorně se tato verbální povaha anekdoty ukazuje právě na vtipech založených na jazykové hře:

„Paní sousedko, byla jste už na Štrbském plese?“
„Ne, my s manželem chodíme na zahrádkářský.“

Ptal se jeden Angličan, kolik může vypít dobrý skotský piják whisky. Řekli mu:
„Kterékoliv dané množství.“

Děcko se ptá matky:
„Mami, mohou andělé létat?“
„Ano, mohou.“
„Mami, máme taky nějakého anděla doma?“
„Jak jsi na to přišla?“
„Tatínek včera povídal naší služce: Ty můj andílku!“
„Hned zítra poletí!“

Literatura

- Bausinger, H.: Formen der „Volkspoesie“. Berlin 1968.
- Bystróń, J. S.: Komizm. Wrocław 1960².
- Bystrina, O.: Jak se naši škádlivají. Lidový humor. Prostějov 1924.
- Čapek, K.: Marsyas čili Na okraj literatury (1919 – 1931). Praha 1931. (eseje K přírodopisu anekdoty a Několik poznámek o lidovém humoru).
- Lenčo, J.: Doslov ke sbírce M. Horeckého Humor do vrecka alebo Vtipy na každý deň. Košice 1985, s. 243 – 247.
- Jílek, F.: Vtipná čeština. Praha 1967³.
- Lixfeld, H.: Witz. Stuttgart 1978.
- Neumann, S.: Schwank und Witz. In: Létopis – Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung. Reihe C. Nr 6/7, 1963 – 1964, s. 328 – 335.
- Obert, V.: K interpretácii textu, medzitextových vzťahov a štýlu svadobných telegramov. Slavica Slovaca 11, 1976, s. 369 – 377.
- Richter, V.: Žákovské perličky. Praha 1984.
- Röhrich, L.: Der Witz. Seine Formen und Funktionen. München 1980³.
- Satke, A.: Na okraj lidové anekdoty. In: Národopisné informácie 2, Bratislava, s. 131 – 139; Slovenský národopis 29, 1981, s. 65 – 70.
- Satke, A.: Současná žákovská anekdota ve Slezsku a na Ostravsku. Český lid 60, 1973, s. 70 – 85.
- Sirovátka, O.: Nad lidovou protektorátní anekdotou. Národopisné aktuality 12, 1975, s. 189 – 198.
- Šrámková, M. – Sirovátka, O.: Anekdota a její vypravěč. Humorista H. Malchárek. Národopisné aktuality 14, 1977, s. 99 – 106.

Die Technik der Anekdote oder Wie man Witze macht

Der Autor befasst sich mit der Anekdote als einem lebenden Folklore-Genre der Gegenwart. Als das wichtigste Merkmal dieses Genres sieht er die Pointe, die Lachen hervorruft und auf dem Kontrast unterschiedlicher Gedanken, Ansichten oder Erscheinungen basiert. Er erwähnt ausführlicher die Klassifizierung von Anekdoten aufgrund der Klassifikation der Konflikte nach ihren Typen (L. Röhrich) oder Lösungsweisen (H. Bausinger).

Theoretisch behandelt der Autor den Bau der Anekdote, er betont ihre Dreiteiligkeit (Einleitung, Übergang von der Ausgangssituation zur Pointe und die eigentliche Pointe)

und ihren Dialogcharakter. Anhand des Baus unterscheidet er zwischen zwei Grundtypen von Anekdoten, der epischen Anekdote und dem sog. unechten Rätsel (hier weist er auf die geringe oder fast keine Handlung sowie den Mangel an fiktiven Figuren und das Fehlen der Einleitungsphase hin). Er erwähnt auch die Übergangsformen, zu den man witzige Zitate (der „ungewollte“ Humor), Aphorismen und Paradoxe, Spott- und Neckreime sowie Anschriften zählt.

Die Anekdote als typische mündliche Äußerung trägt viele ihrer wichtigen Merkmale. Eine Analyse der Stil- und Sprachmittel bildet den Abschluss der Studie. Die Bündigkeit und Übersichtlichkeit werden durch Anwendung von einfachen Sätzen, gedrunenen Äußerungen der Figuren, Kürzung und Ellipse der Einleitungssätze vor der direkten Rede sowie mit Adjektiven ohne Beiwörter erreicht. Die Bedeutung der Sprache und der Wörter nimmt in den auf dem Wortspiel basierenden Witzen stark zu.

Die Studie ist mit konkreten Belegen reich ergänzt.

Oldřich Sirovátka
Folkloristické studie

Nákladem 500 kusů
vydal
Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Brně
Redakčně připravily Jana Pospíšilová a Hana Hlôšková
Grafická úprava obálky a výtvarná spolupráce Václav Houf
Sazba Ilja Melkus, Boskovice
Tisk Vladimír Dilhof, Brno
Brno 2002
ISBN 80 - 85010 - 31 -3

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

255619462

